

**ІСТОРИЧНІ ФОРМИ Й ОСОБЛИВОСТІ
ЯВИЩА ЖІНОЧОЇ ПРОСТИТУЦІЇ
ЯК ПРОЯВУ СТАТЕВОЇ ДЕМОРАЛІЗАЦІЇ**

Подано теоретичний аналіз розвитку явища проституції в історії людства. Розглянуто три періоди існування жіночої проституції. Розкрито її сутність від часу легалізації та регламентації і до сьогодення.

Ключові слова: історичне явище, проституція, деморалізація.

A. Shydelko

**HISTORICAL FORMS AND PECULIARITIES
OF THE PHENOMENON OF FEMININE PROSTITUTION
AS SEXUAL DEMORALIZATION PHENOMENON**

Article makes the theoretical analysis of the development of such a phenomenon as prostitution in the history of human civilization. Three periods of feminine prostitution are examined. Its essence since the time of legalization and regimentation is conceded.

Keywords: historical event, prostitution, demoralization.

Постановка проблеми. Проституція як соціальний феномен є болючою світовою проблемою від найдавніших часів до сьогодення. Як соціальне явище проституція поширена в більшості країн світу та має прадавню історію – відомості про неї датовані III-II тис. до н. е. За різними історичними джерелами, вона початкує з глибин віків, тому і трактується як

прадавня «професія». Ставлення до жінок, які займалися цим «ремеслом», впродовж усіх історичних епох було суперечливим, але в основному негативним. «Жриць кохання» в суспільстві то переслідували, садили до в'язниць і навіть страчували, то лояльно ставились до них, оспівуючи та прославляючи у творах мистецтва. Проте, незважаючи на ці факти, проституцію так і не вдалося викоренити, вона лише змінювала свої зовнішні прояви залежно від характеру епох і культур.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Проституція завжди була предметом вивчення вчених: філософів, істориків, археологів, суспільствознавців, криміналістів, поетів та інших дослідників. Перша наукова праця з цієї тематики «Про проституцію в Парижі» була опублікована в 1836 р. А. Паран-Дюшатлем¹. Далі проблема проституції знайшла своє відображення у працях П. Дюфуа, Е. Дюпуї, Ч. Ломброзо, В. Тарновського, І. Блоха, К. Маркса, Ф. Енгельса, А. Бердяєва, М. Гернета та ін.

Учені Ч. Ломброзо та Г. Ферраро зазначають, що в різні часи та в різних народів існували форми релігійної, цивільної, естетичної, гостинної, придворної, політичної проституції; наголошуючи при цьому, що викоринити проституцію неможливо: «...усі репресивні заходи змінюють лише її назву та форму, слугуючи водночас для неї новим спонукальним засобом...»²

Мета та завдання статті. Метою нашого дослідження є вивчення історичних аспектів розвитку проституції як суспільного явища. Завдання дослідження полягають в аналізі проблеми жіночої проституції як явища статевої деморалізації та встановленні причин й умов, які детермінують цей украй негативний прояв соціального паразитизму.

Виклад основного матеріалу. Більшість дослідників історії явища проституції виділяють три основні періоди її існування: епоху гостинної, релігійної та легальної проституції. Розглянемо детальніше кожен із вказаних періодів.

Епоха гостинної проституції була характерною для глибокої давнини, коли священним обов'язком господаря дому вважався належний прийом гостя. Гостеві пропонувалося все найкраще: оселя, ночівля, їжа, побутові послуги та як «розвага, потіха» – жінка (дружина, сестра, донька). Цей звичай гостинності тривав довгий період, а потім перейшов у «сімейну торгівлю». Історія Єгипту зберегла приклад сімейної торгівлі навіть у фараонів. За розповіддю Геродота, фараони Єгипту Рамзес і Хеопс приму-

¹ Балакірева О. Секс-бізнес в Україні : спроба соціального аналізу / О. Балакірева, Т. Бондар, Ю. Галустьян та ін. – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – С. 141.

² Ломброзо Ч. Жінчина – преступница и проститутка / Ч. Ломброзо, Г. Ферраро. – Чебоксары : АВАН-И, 1994. – С. 33.

шували своїх дочок-принцес займатися проституцією. Збанкрутілий Хеопс на гроші, отримані від «ремесла» доньки, добудував знамениті піраміди, а принцеса не лише виконала волю батька, а ще й побудувала монумент серед трьох пірамід для себе³.

Наступний період – *епоха релігійної проституції*. Дослідники вважали доцільним виділити два її види: разову та постійну. Разова проституція – це принесення дівчиною своєї цноти в жертву на честь божества; роль таких «богів» виконували жерці, володарі, а також незнайомі чоловіки й іноземці. Такий культ існував у Єгипті, Фінікії, Карфагені, Вірменії, Персії, Палестині – там, де міжнародні відносини були добре розвинені, а духовенство мало сильний вплив, щоби прибрати до своїх рук вигідне, прибуткове ремесло⁴. Постійна проституція була започаткована жерцями, які утримували при храмах жінок-розпусниць і мали стабільний дохід від торгівлі ними.

Значного розповсюдження сімейна проституція набула в Гренландії, на островах Полінезії, в Африці (особливо в Конго, на Золотому Березі), Австралії, Америці (в індіанців), Італії, на Кавказі (в осетинів) й на півночі Росії. Наприклад, на півночі Росії господар, який здавав у користування житло, пропонував своєму мешканцю дружину чи дочку, збільшуючи при цьому оплату⁵.

Свого часу запозичені з різних країн Азії та Сходу культу Адоніса, Венери, Вакха, пов'язані з ними ритуали та звичаї спричинили в Стародавній Греції значне падіння моралі, створили загрозу розпаду сім'ї. Щоб уберегти родинні стосунки від руйнування, афінський архонт Солон у VI ст. до н. е. приділив увагу сексуально-моральній сфері, утвердивши низку заходів⁶ і законів: «Про проституцію», «Кодекс диктеріону»⁷, а також санкціонував відкриття публічних будинків, легалізував проституцію, розглядаючи її як спосіб задоволення потреб чоловіків і, тим самим, викорінення позашлюбних статевих стосунків із заміжніми жінками⁸. Утверджуючи закони, він

³ Дюпуи Е. Проституция в древности / Д-р Е. Дюпуи. – Кишинев : Logos, 1991. – С. 19-20.

⁴ Проституция и преступность : научное издание / [ред. и сост. Ю. М. Хотченков]. – М. : Юридическая литература, 1991. – С. 13.

⁵ Проституция // Энциклопедический словарь : [в 86-ти полутомах] / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : Типо-Литография И. А. Ефрон, 1898. – Т. 25. – С. 479.

⁶ Игнатов А. Н. Ответственность за проституцию и непосредственно с ней связанные правонарушения : (сравнительно-правовой анализ) / А. Н. Игнатов, А. П. Дьяченко // Советское государство и право. – 1990. – № 8. – С. 67.

⁷ Дюпуи Е. Проституция в древности / Д-р Е. Дюпуи. – Кишинев : Logos, 1991. – С. 64-72.

⁸ Балакірева О. Секс-бізнес в Україні : спроба соціального аналізу / О. Балакірева, Т. Боднар, Ю. Галустян та ін. – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – С. 9-10.

був добре проінформований про збагачення жерців за рахунок торгівлі жіночим тілом. Водночас у нього виник задум про отримання прибутків тим самим шляхом, проте на користь держави.

У часи правління Солонна набули сили та влади так звані «гінекономи» (наглядачі за жінками) – своєрідна поліція моралі. За повіями було встановлено особливий нагляд. Основне завдання реформи вбачали в реалізації принципів «подвійної моралі», яка дозволяла чоловікові шлюбні та позашлюбні сексуальні контакти, а жінці – категорично забороняла останні. В Афінах у разі зради дружини чоловік за образу мав право самостійно її карати.

Незаперечною заслугою Солонна є те, що він чітко визначив місце проституції в соціальній ієрархії – вона поступово ставала справою людей нижчого ґатунку. Саме в часи його правління проституція втрачає попередній храмово-релігійний характер і стає винятково світським соціальним інститутом⁹. Так почався третій період – *епоха легальної проституції*, для якої було характерним підпорядкування будинків розпусти (диктеріонів) грецькій державі. Жінок, які там працювали, поділяли на три категорії: диктеріади, авлетриди, гетери. Диктеріади були іноземками з нижчих верств населення і мали справу зі звідниками, злочинцями та бідними прошарками суспільства. Вони належали кожному, хто входив у диктеріон. Це були свого роду рабині проституції¹⁰. Авлетриди, або флейтистки, вели вільніший спосіб життя. Мали музичну освіту, артистичні здібності, володіли мистецтвом еротичного танцю. Вони виступали на різних привселюдних дійствах. Своїми танцями, піснями розпалювали фантазії у глядачів, а в кінці свята залишались із тим, хто їм більше платив¹¹. Гетери були куртизанками вищої категорії. Вони отримували в спеціальних закладах особливе виховання, вивчали музику, танці, поезію, філософію, політику, ораторську майстерність і мистецтво кохання.

Аналізуючи плотське життя мешканців Стародавньої Греції, можна відзначити, що гетери не були лише засобом задоволення сексуальних потреб. Вони ушляхетнювали сферу статевого стосунків, надаючи їй, до певної міри, інтелектуально-естетичної витонченості, на яку не могли претендувати проститутки нижчих категорій. Саме гетери розвивали витончений еротизм еллінів, презентуючи секс як захопливу гру, де смак, інтелект і

⁹ Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – С. 78.

¹⁰ Дюфур П. История проституции / П. Дюфур. – Киев : Интербук, 1991. – С. 61-69.

¹¹ Дюпуи Е. Проституция в древности / Д-р Е. Дюпуи. – Кишинев : Logos, 1991. – С. 76-80.

надмірність людських бажань підносили еротичний контакт до рангу мистецтва¹². Згадки про деяких із них дійшли до наших днів.

Перед «чарами» гетер були безсилі поети, митці, філософи, хоробрі полководці, царі й інші відомі особи. Зокрема, гетера Аспазія відома тим, що в неї відбувалися зустрічі з видатними особами Греції – Сократом, Періклом, Алквіадамом, Фідієм, Анаксагором і майже всією вищою афінською аристократією. Розлучившись із дружиною, з нею одружився Перікл. О. Македонського підкорила своєю красою афінська гетера Таїс, яка стала коханкою, а згодом і дружиною майбутнього єгипетського царя Птолемея. Як пише Плутарх, гетера Таргелія, яка була коханкою багатьох грецьких полководців, завдяки своєму розуму та красі стала королевою Фесалії. Гетера Герпіліс була коханкою видатного філософа Аристотеля, подарувала йому сина й єдина успадкувала все його майно. Знаменитий Платон заради кохання до гетери Археанаси забував суворі принципи своєї філософії.

Митці, своєю чергою, обирали гетер об'єктами художнього зображення, увічнювали їх у розписах, поемах, фресках, бронзі та мармурі (Таїс Афінська, Афродіта Кнідська, Фріна Дельфінійська та ін.)¹³.

Значного поширення проституція набула в Римській імперії. Це зумовлено здебільшого тим, що держава збирала податки із будинків терпимості, які були вагомою часткою прибутків країни, та гарантувала проституткам певний соціальний статус. Легальним джерелом збільшення чисельності повій у Римі була работоргівля. Сексуальне використання рабинь було дозволено законом. Не каралось і згвалтування рабині. Торгівля рабинями, які ставали проститутками, приносила прибутки на рівні з вивозом та ввезенням пшениці або вина.

Широко розповсюдженою була дитяча проституція. Найбільший попит був на зовсім юних дівчат. Закон про проституцію у Стародавньому Римі локалізував права проститутток, зокрема, вони не могли брати участі в політичному житті країни. Обмеження було також щодо громадянських прав: повії не могли захищати інших у суді, вносити звинувачення, бути свідками тощо. У різний час держава використовувала три підходи щодо трактування проституції: репресії, регулювання, терпимість. Репресивні заходи, як правило, вживались до практикуючих проститутток, а не до проституції як явища¹⁴.

На мораль і світогляд народів Європи вагомим чином вплинули падіння Римської імперії та поширення християнства. При всій суворості,

¹² Дюфур П. История проституции / П. Дюфур. – Киев : Интербук, 1991. – С. 80.

¹³ Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – С. 80.

¹⁴ Там само. – С. 103.

з якою християнство ставилося до статевих стосунків, та аскетизмі, який проповідувався в перші століття християнства, вдалося подолати лише релігійну проституцію, яка під виглядом релігійних культів розквітала в епоху римських імператорів. Із плином часу проституція поширилася серед християн Середньовіччя не менше, ніж у дохристиянські часи. На запитання про ставлення до проституції відомий єзуїт Фалькенберг відповів: «...потрібно терпіти менше зло, щоб не допустити більшого...»¹⁵. У суспільному житті середньовічних міст повії займали відповідне місце, зокрема, їх пропонували високим гостям. Поряд із частуванням, це входило в поняття гостинності щодо знатного гостя. Контакти з проститутками вважались не аморальним, а цілком законним способом зняття сексуальної напруги та проведення дозвілля¹⁶.

Пізніше за гроші казни при королівських дворах Франції утримували сотні куртизанок. Так, при Франциску I (1515-1547 рр.) для управління проституцією була введена спеціальна посада міністра, яку займала жінка. Проіснувала ця посада до кінця XVI ст.¹⁷.

Поряд із розкішшю королівських дворів, життям дворянства й представників духовенства, простий народ існував у злиднях. Нестатки, відсутність елементарних умов для життя спричинили ріст злочинності, розпусти, поширення проституції та венеричних хвороб серед представників нижчих верств населення, внаслідок цього ставлення державної влади до проституції різко змінилося, адже повії були основними носіями цих хвороб. Почалися суворі заборони та репресії щодо розпусниць, звідників і чоловіків, які вели аморальний спосіб життя. Так, Карл V (1530-1556 рр.) переслідував перелюбство, австрійська імператриця Марія-Терезія (1740-1780 рр.) засуджувала заняття проституцією та позашлюбні зв'язки тощо¹⁸. До 20-х років XIX ст. в різних містах Австрії відбувалися екзекуції, закидування проститутток камінням і нечистотами. Батькам, які сприяли розбещенню своїх дітей, відрубували голову. Повію, якщо вона заразила когось «хворобою Венери», били різками та піддавали жорстоким тортурам. У Франції 1687 р. жінкам легкої поведінки відрізували вуха¹⁹.

¹⁵ Семашко Н. А. Вопросы полового воспитания / Н. А. Семашко // Половой вопрос. – М. : [б. и.], 1925. – С. 10.

¹⁶ Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – С. 118.

¹⁷ Проституция и преступность : научное издание / [ред. и сост. Ю. М. Хотченков]. – М. : Юридическая литература, 1991. – С. 22-23.

¹⁸ Там само. – С. 22-25.

¹⁹ Голод С. И. Эмансипация сексуальности в России : рубеж XIX-XX вв. / С. И. Голод // Социологические исследования. – 2009. – № 9. – С. 11.

У Неаполі, Іспанії, Португалії, звідникам і «публічним дамам» відрізували носи²⁰.

Однобічність і низька ефективність таких методів боротьби з проституцією змусили уряд Франції в 1791 р. відмовитись від них. Натомість, започаткувавши створення поліції моралі, система тиску перейшла на інший рівень – контролювання регламентованої проституції. Її складовими були: реєстрація проституюток; регулярний медичний огляд (від двох разів на тиждень до двох разів на місяць); контроль за проживанням зареєстрованих жінок у певних місцях (кварталах, квартирах, публічних будинках); обов'язкове (примусове) лікування венеричних хвороб²¹.

За прикладом Парижа регламентована проституція знайшла розповсюдження в Австрії, Бельгії, Великобританії, Голландії, Данії, Іспанії, Італії, Німеччині, Угорщині, Швейцарії тощо. За таких умов повії реєструвалися у поліції та систематично знаходилися під медично-поліцейським наглядом. Водночас, продовжувала існувати й прихована – латентна проституція (це був своєрідний поділ на офіційну та неофіційну проституцію)²².

Однак значна кількість жінок, які займалися латентною проституцією й не перебували під медичним наглядом, зводили нанівець усі зусилля в боротьбі з поширенням венеричних хвороб. Так, за даними 1880-1885 рр., при опитуванні 2,5 тис. пацієнтів було встановлено, що у 1,5 тис. випадків (62,5%) вони заразились від проституюток, із них 1,3 тис. (52,7%) були професіоналками. За підсумками досліджень, проведених у м. Відні, жінка в середньому за день приймала від трьох до десяти клієнтів, часом їхня кількість зростала до тридцяти і більше. Відомий випадок, коли жінка за день прийняла вісімдесят два клієнти²³.

Медично-поліцейська регламентація в європейських країнах не виправдала сподівань у боротьбі з проституцією та венеричними хворобами, оскільки підтримувала безкарність і вседозволеність поліції. Це спровокувало заснування руху аболіціоністів (від лат. «abolitio» – знищення, відміна), спрямованого на захист таких жінок. Зародився цей рух в Англії (1864-1869 рр.) на знак рішучої незгоди із законами, що регламентували проституцію, які порушували права людини, знищували моральні засади суспільства. Представники цього руху вважали, що держава повинна захищати колективну організацію проституції, а не регламентувати її. Ідеї

²⁰ Проституция и преступность : научное издание / [ред. и сост. Ю. М. Хотченков]. – М. : Юридическая литература, 1991. – С. 26.

²¹ Там само. – С. 11.

²² Там само. – С. 27.

²³ Флекснер А. Проституция в Европе / А. Флекснер. – М. : Наркомздрав РСФСР, 1926. – С. 167-168.

боротьби за права жінок поділяли релігійні та наукові діячі, студенти. На підтримку відміни регламентованої проституції відбулися конгреси в Генуї (1880 р.), Гаазі (1883 р.), Лондоні (1886 р.), Женеві (1887 р.). У зв'язку з цим були відмінені законодавчі акти, які встановлювали нагляд за проституцією²⁴.

У царській Росії проституція набула значного розвитку за царювання Катерини II. У XIX ст. держава почала переслідувати представниць найдавнішої «професії», коли міністерство внутрішніх справ Росії (1844 р.) видало низку постанов, які легалізували проституцію на всій території імперії. Це стосувалося і тієї частини України, яка перебувала в її складі, зокрема м. Києва. Підпільні борделі перетворилися на «будинки терпимості» (тобто такі, що можна терпіти, якщо вони «вписуються в дозволені рамки»), а всі легальні російські повії замінили посвідчення особи так званими «жовтими білетами». Такий документ було знайдено в одному з київських архівів, і це на даний час єдиний примірник, що зберігся до наших днів²⁵.

До кінця XVIII ст. у м. Києві явище проституції не було розповсюджене. Згодом на Андріївському узвозі з'явилася вулиця Червоних ліхтарів. Князь А. Муравйов, який відзначався особливою релігійністю, в 1860 р. домігся закриття публічних будинків поряд із Андріївською церквою. Однак вони не зникли, а за спеціальним наказом міністерства внутрішніх справ були перенесені на Поділ²⁶.

Перша зафіксована згадка про «вільне кохання» у м. Львові датована 1450 р. У ній зазначено, що будинок розпусти заплатив за ремонт. Відомо, що такі підпільні будинки існували на вул. Медовій, поблизу Арсеналу; пізніше на розі вулиць Сербської та Руської. Це ображало львівську громаду, оскільки навпроти був вхід до Успенської церкви. Релігійна громада домоглася ліквідації цього осередку розпусти лише після встановлення австрійської влади. Ще один будинок розпусти знаходився за будівлею театру (тепер ім. М. Заньковецької), це місце називалось «На мості». У 1871 р. для занять розпустою намагались виділити цілу вулицю (Шпитальну), виселивши з неї жителів. Та рішення не реалізували, бо мешканці категорично відмовилися переселятися.

Проте на відміну від багатьох інших міст, де повії утворювали певні організації, гільдії, релігійний Львів не давав такого права, тож працювали

²⁴ Проституция и преступность : научное издание / [ред. и сост. Ю. М. Хотченков]. – М. : Юридическая литература, 1991. – С. 33-34.

²⁵ Історія проституції в світі та в Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.toolbar.google.com/ihite/ru>. – Назва з екрану.

²⁶ Історія розпусти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gocio.lab.vstu.ua>. – Назва з екрану.

вони індивідуально. Свідомість львів'ян у цей час була консервативною, а тому у м. Львові проституція існувала як маргінальне явище і, здебільшого, прерогатива бідних прошарків населення²⁷.

Дозвіл на заняття проституцією на території Східної України існував до 1917 р., а після жовтневого перевороту офіційно було заявлено, що проституція ліквідована.

Зауважимо, що в умовах тоталітарного режиму (до 90 років ХХ ст.) тема проституції була заборонена для дослідження (у т. ч. й для науковців). Ідеологи того часу стверджували, що соціальні патології, такі як наркоманія, педофілія та проституція радянському суспільству неприйнятні, внаслідок чого це суспільне явище існувало нелегально, завдаючи соціуму значної шкоди.

Із розпадом СРСР і здобуттям Україною незалежності водночас із виданням наукових праць М. Боришевського, Е. Дюпуї, П. Дюфура, В. Кагана, І. Кона, В. Нагаєва, Ю. Новоженова, І. Петрище та інших із психології, сексології, сексопатології, соціології тощо, в літературі, образотворчому мистецтві, театрі, кіно, мас-медіа з'явилося натуралістичне зображення статевого життя, що засигналізувало процес зміни суспільної свідомості.

Аналіз історії розвитку явища жіночої проституції дає змогу виділити її спільні та відмінні риси в різні епохи та переконатися у тому, що репресивні заходи, спрямовані проти представниць найдревнішого фаху, не вирішили проблеми, яка потребує ґрунтовного дослідження з метою запобігання й обмеження.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що за довгі роки свого існування проституція перейшла через заборони, переслідування, репресії, легалізацію, регламентацію та, незважаючи на це, не зникла, а набула нових форм і розмірів. Проституція, на жаль, завжди була тісно пов'язана із:

- суспільно-економічними чинниками розвитку суспільства (політична нестабільність, поширення злочинності, пияцтва, гендерна нерівність та упередженість, зниження загального рівня життя (матеріальні нестатки, низький рівень добробуту громадян тощо));
- кризою духовних цінностей;
- поглядами на роль та місце жінки у сім'ї, соціумі;
- національною мораллю;
- історичними й етнонаціональними коріннями, традиціями, звичаями та нормами європейських народів.

Висновки. Незважаючи на спроби правового регулювання явища проституції з боку держави, викоринити це соціальне зло в глобальному

²⁷ Проституція у Львові була маргінальним явищем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gazeta.lviv.ua. – Назва з екрану.

масштабі так і не вдалося. Проте це не означає, що мусимо змиритися з ним. Подальше всебічне та постійне дослідження проституції як соціального явища вимагатиме поглибленого вивчення причин, проявів, наслідків руйнівного впливу на людину, сім'ю, суспільство, мораль, духовність. Тут повинні об'єднати свої зусилля фахівці різних галузей – педагоги, психологи, лікарі, соціологи, теологи, юристи, філософи, історики, соціальні працівники та інші, щоб на підставі аналізу результатів наукового пошуку існуючих у світі прогресивних шляхів боротьби з цим злом виробити науково-обґрунтовані підходи запобігання явища статевої деморалізації української молоді з урахуванням глобальних чинників, специфіки національних умов і ментальності українського народу. Перспективу подальшого дослідження цієї тематики вбачаємо в розкритті соціально-педагогічної діяльності державних, релігійних і громадських організацій щодо профілактики статевої деморалізації молоді в Україні.

Література

1. Балакірева О. Секс-Бізнес в Україні : спроба соціального аналізу / О. Балакірева, Т. Боднар, Ю. Галустян, та ін. – К. : Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 159 с.
2. Голод С. И. Эмансипация сексуальности в России : рубеж XIX-XX вв. / С. И. Голод // Социологические исследования. – 2009. – № 9. – С. 69-79.
3. Дюпуи Е. Проституция в древности / Д-р Е. Дюпуи. – Кишинев : Logos, 1991. – 216 с.
4. Дюфур П. История проституции / П. Дюфур. – Киев : Интербук, 1991. – 96 с.
5. Игнатов А. Н. Ответственность за проституцию и непосредственно с ней связанные правонарушения : (сравнительно-правовой анализ) / А. Н. Игнатов, А. П. Дьяченко // Советское государство и право. – 1990. – № 8. – С. 61-70.
6. Історія проституції в світі та в Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.toolbar.google.com/ihte/ru>. – Назва з екрану.
7. Історія розпусти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gocio.lab.vstu.ua>. – Назва з екрану.
8. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – 440 с.
9. Ломброзо Ч. Жінщина – преступница и проститутка / Ч. Ломброзо, Г. Ферраро. – Чебоксары : АВАН-И, 1994. – 220 с.
10. Проституция // Энциклопедический словарь : [в 86-ти полугомах] / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : Типо-Литография И. А. Ефрон, 1898. – Т. 25. – С. 479-482.
11. Проституция и преступность : научное издание / [ред. и сост. Ю. М. Хотченков]. – М. : Юридическая литература, 1991. – 302 с.

12. Проституція у Львові була маргінальним явищем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gazeta.lviv.ua. – Назва з екрану.
13. Семашко Н. А. Вопросы полового воспитания / Н. А. Семашко // Половой вопрос. – М. : [б.и.], 1925. – С. 22-23.
14. Флекснер А. Проституция в Европе / А. Флекснер. – М. : Наркомздрав РСФСР, 1926. – 364 с.